

Fürdőépület az aquincumi polgárváros déli városfalán kívül

(Budapest, III. ker., Záhony 4., Hrsz.: 19358/2)

Az aquincumi polgárváros délkeleti régiójában, a déli városfalán kívül végzett ásást a terület műemléki rendezése tette szükségessé. A feltárás az 1992–94. évben előkevert fürdőépület (ZSIDI 1995) területének déli részét, valamint a hozzá keleten csatlakozó udvarrészt érintette, amely a jelzett épületegyüttesnek mintegy egyharmadát jelenti. Az épület nyugati irányban áthúzódik a szomszédos telekre, ezért a feltárás nem vállalkozhatott a teljes alaprajz tisztázására. Elsődleges cél a már korábban kiásott és visszatemetett alaprajzi részletek, s főleg a bemutatás szempontjából lényeges, 3. századi római kori szintek újbóli felszínre hozatala volt. Emellett elsősorban a római kori épülethez kapcsolódó udvar kisebb, még feltáratlan részecskéinek, – benne *in situ* falfestmény maradványok felszedésével – valamint a rendezési terület határára belül a déli, mintegy 10 méter széles sáv kutatására került sor.

Bath building outside the southern town wall of the Aquincum Civil Town

(Budapest, III, 4 Záhony Street, Lrn.: 19358/2)

The excavation, conducted outside the southern town wall in the southern part of the Aquincum Civil Town, was necessary because of major landscaping work in the area. The excavation extended to the southern part of the territory of the bath building discovered in 1992–94 (ZSIDI 1995) and the courtyard adjoining it to the east, or about one third of the building complex. In a westerly direction, the building extends towards the neighboring plot so we could not plan the clarification of the entire ground plan of the Antique building. The primary aim of the excavation was to recover the ground plan elements unearthed and reburied formerly and especially the unearthing of the Roman levels from the AD 3rd century, which were important from the point of view of future exhibition. In addition, the excavation focused especially on the recovery of the smaller, as yet undiscovered, parts of the

1. kép: A fürdőépület alaprajza az 1993–94. évi és a 2002. évi feltárások eredményeivel
Fig. 1: The ground plan of the bath building together with the results of the 1993–94 and 2002 excavations

2. kép: Összkép a feltárásról

Fig 2: Summary drawing picture of the excavations

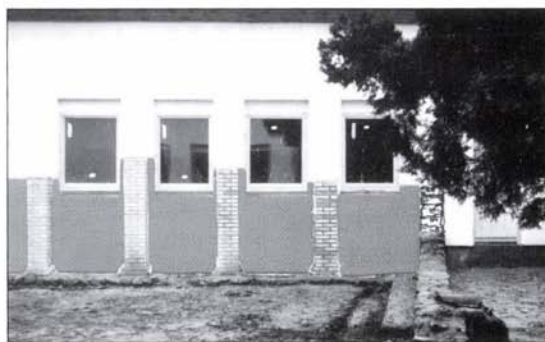
A feltárandó területet négy, nagyjából 10×10 méteres szelvényre osztottuk. (1. kép) Ezek kitűzését megelőzte a területen lévő növények (bokrok és fák) kivágása. (Korábban részben ezek akadályozták a terület teljes feltárását, illetve fokozott veszélyt jelentettek az alattuk lévő romokra.) A munka mindvégig kézierővel, a kiemelt föld elszállításával történt. A feltárás 2002. szeptember 2. és október 21. között zajlott, (2. kép) míg a műemléki helyreállítás november 29-én fejeződött be. (3. kép)

1. szelvény: A szelvényben, a korábbi feltárások alapján vár-

yard adjoining the Roman period building, the lifting of the in-situ wall painting remains from it, and investigation of the southern, approximately 10 m wide zone included in the landscaping.

The territory to be excavated was divided into four

approximately 10×10 m squares (Fig. 1). Before pegging out the squares, the vegetation (shrubs and trees) had to be cleared. (Earlier it was in part this vegetation that had hindered complete excavation of the territory and endangered the underlying ruins.) The work was throughout carried

3. kép: A terület a feltárást követő helyreállítási munkák után (Vladár Ágnes felvétele)

Fig 3: The territory during reconstruction work following the excavations (photo by Ágnes Vladár)

ható volt a fürdőépülethez kapcsolódó udvarrész keleti zárófalának előkerülése. Ezt az újkori rétegek alatt, már csak alsó kősorában fennmaradva találtuk. Magasabb szinten előkerült köves réteg talán a hozzátartozó szintet jelentette. A fal alapozása is egyértelműen mutatta, hogy átépítették, s déli irányban lezárása nem maradt meg. Ez utóbbit feltételezhetően részben az a még római kori beásás tette tönkre, amelyet a délnyugati szelvényсарokban találtunk. A falalapozás szintje alatt, a sárga altalajban kirajzolódó elszíneződések sötétebb sávjai a relative legkorábbi, faszervezetű építményhez tarthattak. A gerendavázis szerkezet alapján megrajzolható építmény tájolása eltér a kőépületétől, s déli oldalon záródása is előkerült.

2. szelvény: Az 1. szelvényhez nyugati oldalon csatlakozó felületben, az újkori szint alatt és részben benne, római kori omladék köves, kelet–nyugati sávját figyelhattuk meg. Az omladékot – mely feltehetőleg a legkésőbbi építési periódus pusztulásának nyomát őrzi – meghagyva, északi és déli oldalán mélyítettünk, ahol 40–50 centiméterrel mélyebben egy újabb omladék-réteget találtunk. A két omladék-réteg mindegyike erősen lejtett keleti irányban, azonban míg a ma-

out manually with the earth transported away from the squares. The excavation was conducted from 2 September to 21 October 2002 (Fig. 2), while the monument reconstruction ended on 29 November (Fig. 3).

Square 1. The eastern end wall of the yard adjoining the bath building was expected in the square based on results from former excavations. We found only its lowermost stone row of the wall under the modern layers. The stony layer discovered at a higher level may perhaps indicate the floor level. The foundation of the wall clearly indicated that it had been rebuilt. Its closing in the south was not preserved, probably already partly damaged by the Roman period pit that was discovered in the southwestern corner of the square. The darker bands of discoloration's appearing in the yellow virgin soil under the wall foundation may belong to a relatively early timber building. The orientation of the building that can be drawn from the timber structure diverged from that of the stone building and its closing was also found in the south.

Square 2: The stony east-west running strip of a Roman period debris layer could be observed

4. kép: Téglatöredék, karcolt férfiábrázolással
Fig. 4: Brick fragment with the incised depiction of a man.

gasabban fekvő réteg nagyobb szabálytalan, sokszor vízkökválású kövek laza együtteséből állt, addig a mélyebben fekvő, és a szelvényt teljes észak–déli kiterjedésében elfoglaló omladék kisebb törtkövekből és téglatöredékekből álló zárt, tömör felületet alkotott. Mindkét omladék, melyek között római kori kerámiát tartalmazó réteg volt, nagyjából a szelvény keleti végéig tartott, a magasabban fekvő omladéksáv átnyúlt kissé az 1. szelvénybe is. Miután a feltárás az épület jelentős 4. századi használatát igazolta, s ennek jelzésszerű bemutatása is indokoltá vált, az omladékretegek elbontására ezúttal nem került sor. A szelvény keleti részé-

under and partly in the modern level in the surface that joined square 1 in the west. The debris, which probably contained traces of the destruction of the latest construction phase, was left in place, and we went deeper on its northern and southern sides until we found yet another debris layer. Both debris layers sloped strongly eastwards but while the

higher layer consisted of a loose cluster of irregular stones often with covered with a limey crust, the lower debris layer, which occupied the entire square in a north-south direction, appeared as a closed and compact surface of smaller broken stones and brick fragments. Both debris layers, which were separated by a layer containing Roman period sherds, extended approximately to the eastern end of the square, while the higher strip of debris extended slightly into square 1 as well. As the excavation demonstrated that the building was intensively used in the AD 4th century, and its inclusion in the exhibit area

nél szondát készítettünk, hogy elérjük a sárga altalajt, amelyben a legkorábbi periódus bizonytalan szélű elszíneződései jelentkeztek, s tartottak északi és nyugati irányba.

3. szelvény: A 2. szelvénytől északi irányban nyitottuk a felületet, amelyben ismét felszínre hoztuk az udvart északon lezáró falszakaszt, mely egyértelműen a városfal átlós irányát követte, s nem az épülethez igazodott. A falból északi oldalon egy osztófal indult, amely az udvarhoz északon két helyiség csatlakozását feltételezi. Az udvar északi zárófalához a déli oldalon hozzáépített, rosszabb minőségű fal rendeltetését egyfajta álperistylum alapozásaként értelmezhetjük, csakúgy mint az épület keleti zárófalához kívülről csatlakozó falat, amelyet azonban egy korábbi, kő- és agyagperiódus átépítését követően használtak fel újból, ezúttal a díszudvar céljaira. Az udvar korábban fel nem tárt részén *in situ* helyzetű, mintegy 1–1,5 négyzetméter nagyságú falfestmény részletét sikerült felszednünk, mely az előkerült érmek alapján a 3. század közepi udvarszintre dőlt. A falfestményre került omladék összetétele azonos volt a 2. szelvény mélyebben fekvő omladékával (törtkő és téglá, kevés csont és kerámia), azaz a különbséggel, hogy az udvar-

seemed justified, we did not clear away the debris layers. A test pit was opened at the eastern part of the squares to reach the yellow virgin soil, in which faint discoloration's from the earliest construction period appeared and extended northwards and westwards.

Square 3: The surface was opened north of square 2, where the wall section closing the yard to the north was found once again. It obviously followed the diagonal line of the town wall and was not aligned with the building. A dividing wall began at the northern side of the wall, which suggests that two rooms joined the courtyard from the north. The function of the poorer quality wall added to the northern closing wall of the yard can be interpreted as the foundation of some kind of the pseudo-pastille just like the wall joining the eastern end wall of the building from the outside, which, however, was used again after its reconstruction following an earlier stone and clay phase, this time as an ornamental courtyard. In the area of the courtyard that had not been earlier brought to light, we were able to lift a wall painting fragment found *in situ* over a surface of 1–1.5 m. After the recov-

részen falfestménytöredékek is keveredtek az omladékba. Előkerült továbbá egy hypocaustum oszlop maradványa is. Figyelemreméltó az épület építéstörténete szempontjából, hogy a falfestményes periódus omladéká között agyagtéglák maradványát, vagy agyagos planírozás nyomát nem találtuk. Az udvar csaknem középső részén, éppen abban az irányban, ahová a modern épület alatt korábban feltárt hidegvizes medence kifolyója vezetett, egy nagyobb, 3×4 méteres meszesgödör volt. A gödör aljában talált újkori téglá meghatározta az objektum korát, betöltése azonban csak kövekből állt. A nagyobb, szabálytalan alakú kövek egy része faragott volt, többek között küszöbkő töredék. Nem kétséges, hogy azokat a gödör körül lévő római kori épület omladékából szedték össze.

4. szelvény: A felület a 2. szelvény nyugati oldalához csatlakozott, amely a terület eddigi enyhe emelkedéséhez képest jelentősebben kiemelkedik. Az újkori rétegek alatt a magasabban fekvő nyugati szelvényrészben már 30–40 centiméter mélységben terrazzópadló jelentkezett, melyet megszakított egy falkiszedés sávja. A kiszedett fal nyugati oldalán négy különböző korú padlószint nyomát mutatta a metszet,

ered coins, it fell on the floor of the courtyard which was built in the middle of the AD 3rd century. The composition of the debris covering the wall painting was identical with the deeper debris layer in square 2 (broken stone and brick with a few bones and ceramics) with the difference that in the courtyard, fragments of the wall painting also became mixed with the debris. Furthermore, we found the remains of a hypocaust column. It is remarkable with the respect to the construction history of the building that no remains of clay bricks or traces of a clayey leveling could be observed in the debris of the wall painting phase. There was a larger, 3×4 m lime pit in nearly the center of the courtyard, leading in exactly the direction of the outlet to the cold water basin which came to light earlier beneath the modern building. The modern brick found on the bottom of the pit determined the age of the feature, although its fill contained nothing but stones. Some of the larger, irregular stones were dressed, including among other things a fragment of a threshold stone. It is certain that they were collected from the ruins of the Roman building lying around the pit.

míg a keleti oldalon egy vastag agyagtéglás feltöltés jelentkezett. Ez alatt egy lapos kövekből kirakott (?) felületet rögzíthettünk a déli metszetben, amely alatt kötőanyaggal rögzített kőfal maradványa látszott. Az agyagtéglás omladékot északi irányban egy újkori beásás részben elszedte, talán a volt MHSZ (előtte Levente Lőtér, előtte kocsmá) épületének 1920-as évekre tehető építése során. A szelvény északkeleti sarkában jól láthatók a római épület maradványainak a kisedés mélyedésébe belecsúszott kövei. Miután a polgárváros későrómai időszakából igen kevés maradványt ismerünk, s ezekből szinte semmi sem látható a romterületen, ezért a bemutatásnál az épület déli lezárásaként a későrómai periódust jelezzük. Így az ez alatt lévő korábbi korszakok kibontására egyelőre nem került sor, ezekről a metszetek tájékoztatnak. Az épület késői periódusának leletanyagából kiemelkedik egy *terra sigillata chiara*, valamint egy téglatöredék. Ez utóbbi felületébe még puha állapotban férfialakot karcoltak, ruháját jobb vállán jellegzetes korongfibula tartotta össze. Az ábrázolás, mely emlékeztet az ókeresztény mécsesek ábrázolásaihoz, technikája, műfaja és jellege alap-

Square 4: This square was the continuation of square 2 in the west. Compared to the slight elevation in the area, this surface was significantly higher. A *terrazzo* floor already appeared at a depth of 30–40 cm under the modern layers in the higher western part of the square which was broken by the stripe marking the place of a removed wall. The cross-section showed traces of four floor levels of various ages on the western side of the removed wall, while on the eastern side a thick deposit appeared with clay bricks. Under it, a surface paved (?) with flat stones could be recorded in the southern cross-section underlain by the remains of a mortared stone wall. A modern pit partly removed the mud-brick ruin in the north, which perhaps occurred at the time of the construction of the MHSZ (formerly Youth Shooting Grounds, formerly a pub) building in the 1920's. In the northeastern corner of the square, the stones from the remains of the Roman building could be seen as they slipped into the trench of the removed wall. As very few remains are known from the late Roman period at the Civil Town, and practically nothing can be seen of them in the ruin garden, we will mark the Late Roman period in the exhibi-

ján is nagy valószínűséggel az aquincumi ókeresztény emlékesportba sorolható. (4. kép)

A terület műemléki terveit H. Vladár Ágnes készítette, és művezetéssel irányította a helyszíni kivitelezési munkákat is.

Zsidi Paula

Az aquincumi polgárváros déli városfalán kívül feltárt fürdő festett díszítése

Az aquincumi polgárváros déli városfalán kívül álló, *deversorium*hoz tartozó fürdő egy részének, illetve udvarának ásatása során előkerült falfestményeket sikerült nagyobb egységekben feltárni és a földből kiemelni.

A 2002-ben feltárt terület egy részét már 1994-ben megnyitották, és nagyobb mennyiségű falfestmény anyagot tártak fel, (ZSIDI 1995, 44–48.) így számítani lehetett arra, hogy idén is találunk falfestményeket. Az 1. és 2. szelvényekből előkerült szórványos festménytöredékeken kívül a 3. számú szelvényben tártunk fel nagyobb, összefüggő felületet a szelvény azon részén, amelyet 1994-ben érintetlenül hagytak. A teljes falfestmény-felület feltárása után láthatóvá vált, hogy a töre-

tion as the southern end of the building. As the earlier periods under it have not been unearthed, only their cross-sections gave us some information about them. A piece of *Chiara Samian ware* and a brick fragment are the most notable items among the finds. The figure of a man was incised into the surface of the latter while the material was still soft. The man's robes were fastened by a characteristic disc brooch at his right shoulder. The depiction, which is reminiscent of representations on Early Christian lamps, and can thus, confidently be grouped among the Early Christian finds of Aquincum on the basis of its manufacture technique, genre and character (Fig. 4).

The monument designs for the territory were prepared by Ágnes H. Vladár and she directed their execution in the field as well.

Paula Zsidi

The painted ornament of the bath unearthed outside the southern town wall of the Aquincum Civil Town

The wall paintings found during the excavation of a part of the bath of the *deversorium* outside

dékcsoportok széle pontosan megfelelt az 1994-es szelvények szélének. Munkánk során a következő módszert követtük:

A 3. számú szelvény északnyugati részének bontása során nagyobb, római kori omladékrétegre bukkantunk, amely alatt helyenként falfestménydarabok látszóttak. Az omladékréteget, megtisztítása és megfelelő dokumentálása után fokozatosan elbontottuk, hogy felfedjük az alatta levő falfestményréteget. A festett oldalukkal lefelé forduló falfestmény töredékeit mindaddig a földben hagytuk, amíg az egész területet meg nem tisztítottuk. Így teljes nagyságában láthatóvá vált, hogy mekkora felülettel van dolgunk. Ekkor már nyilvánvaló volt, hogy egy, a helyszínen leomlott, és nem máshonnan odahordott falfestményre vagy elplanírozott rétegre bontottunk rá. A teljes felületet ekkor három nagyobb blokkra (I., II., III.), azokat pedig még kisebb egységekre osztottuk. (I/1., I/2., stb.) Ezeknek a blokkoknak illetve kisebb egységeknek a helyzetét rajzon és fényképen egyaránt dokumentáltuk, hogy a falfestmény összeállítása során azonosítani tudjuk a töredékek eredeti elhelyezkedését. (5. kép) A kisebb egységek is több, egymás melletti darabból álltak,

the southern town wall of Aquincum Civil Town could be unearthed and lifted out in larger units.

A part of the territory unearthed in 2002 had already been opened in 1994 and a larger number of wall painting fragments was uncovered at that time (ZSIDI 1995, 44–48), so it came as no surprise that the excavations yielded wall painting fragments this year as well. Beside the sporadically occurring painting fragments in squares 1 and 2, a larger coherent surface was unearthed in surface no. 3 in the area left undisturbed in 1994. After the cleaning of the entire wall painting surface it became obvious that the edge of the fragment groups matched the edge of the squares opened in 1994. We followed the following methodology.

A larger Roman period building ruin layer was discovered in the northwestern part of square 3, and in some places wall painting fragments appeared under it. The ruin layer was cleaned, documented then gradually cleared to uncover the underlying wall painting layer. We left the wall painting fragments turned with the painted surface towards the earth until the entire surface was cleaned. Thus,

5. kép: A falfestmények eredeti helyzete a szelvényben
 Fig. 5: The original location of the wall-paintings in the trench

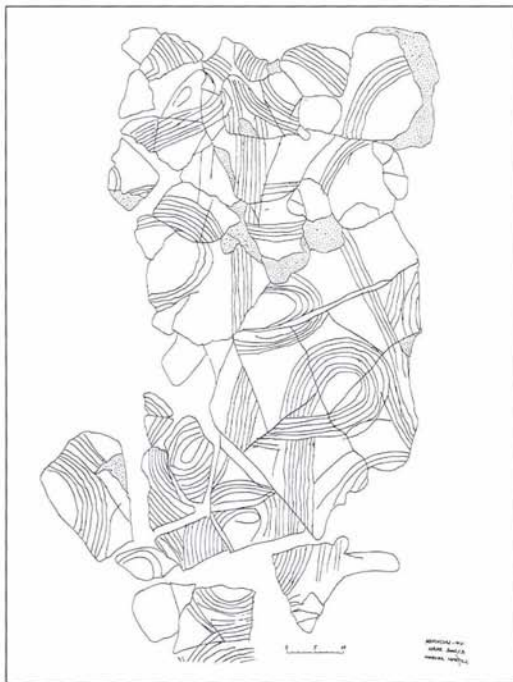
ezeget géz, Paraloid B 72 és esetenként hurkapálca segítségével emeltük ki a földből, összeragasztva a különálló darabokat. A töredékek kiemelése során nehézséget okozott, hogy a nedves földben a falfestmény mállékonnyá vált, és az egyes vakolatrétegek könnyen elváltak egymástól. Ilyen esetekben előfordult, hogy csak több rétegben leragasztva tudtuk a falfestmény darabokat felszedni. A kiemelt töredécs csoportokat a tárolásukra szolgáló ládáknak is elláttuk a megfelelő számokkal.

A töredékek hátoldalának tisztítása során, már a feltárás helyszínén érdekes, hullámvonalas minta vált láthatóvá a vakolatrétegben, amelyet az épület falának felhúzósa után, az első, agyagos vakolatrétegbe karcoltak bele, egy erre a cél-

in the end, we could see how large the surface was. Then it became obvious that what we had found was a single wall painting that had collapsed here and not wall painting fragments transported and deposited here from another place or a leveled layer. The entire surface was divided into three large

er blocks (I, II and III) and the blocks were further divided into smaller units (I/1, I/2 etc.). The places of these blocks and smaller units were documented both in sketches and photos so that the original position of the fragments could be checked during the reconstruction of the wall painting (Fig. 5). The smaller unit also consisted of several adjacent items, which were lifted from the earth with gauze, Paraloid B72, and occasional use of wooden sticks to keep the separated pieces together. The fact that the wall painting had begun decaying in the moist soil and the plaster layers easily separated from one another made lifting it out especially difficult. In certain cases, the wall painting fragments could be lifted out only after being

ra kialakított többágú szerszámmal vagy kézzel. Célja az volt, hogy a következő, már meszes-homokos vakolatréteg jobban tapadjon az előző sárvakolat réteghez. Az épület összeomlása után a ledőlts falfestmények hátoldalán maradt fenn ennek pozitív lenyomata. (6. kép)

6. kép: Hullámvonalas minta a vakolat hátoldalán
Fig. 6: Wavy ornaments on the back of the plaster

Az ásatási munkák lezárulása után következett a falfestmény-töredékek megtisztítása és összeállítá-

glued down in several layers. The fragment groups lifted from the soil were marked by relevant numbers in the storage cases as well.

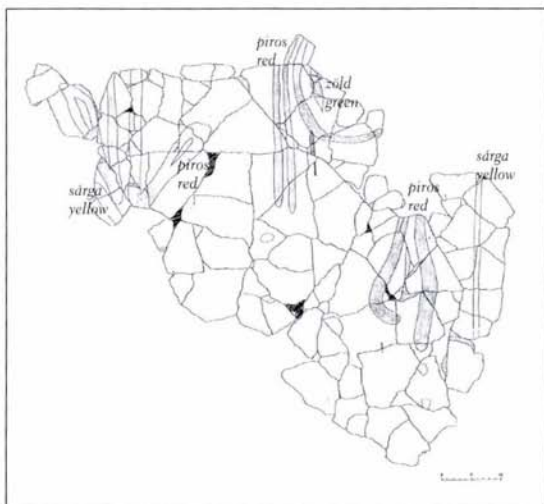
An interesting wavy pattern already appeared in the plaster layer in the excavation when the backside of the fragments was being cleaned. This pattern was incised into the first clayey plaster layer spread on the wall with a many-pronged tool produced especially for this purpose or by hand. The purpose was so that the next, already limy-sandy plaster layer adhered better to the previous muddy plaster layer. After the building collapsed, the positive imprint of the pattern survived on the backside of the detached wall paintings (Fig. 6).

After the excavations came to an end, the wall painting fragments were cleaned and reassembled. Only a partial dry cleaning (with a surgical blade and brush) and watery cleaning (with a sponge and a toothbrush) were carried out until the painted motives became visible.

sa. A tisztítást egyelőre csak részben végeztük el szárazon (orvosi szikével, ecsettel), illetve vízesen (szivacsos, fogkefével), hogy a festett motívumok láthatóvá váljanak. Mivel már az első darabok tisztításakor kiderült, hogy a festéket a felület nagy részére temperatechnikával vitték fel, ezért a tisztításakor nagyon kellett vigyázni, nehogy a vízzel lemoszuk a színeket. A falfestmények további tisztítása és konzerválása restaurátori feladat lesz.

Az egyes töredékek és töredékcsoportok összeállítása során, a helyszínen már elkülönített három blokkot egyelőre továbbra is különálló egységként kezeltük. Ezt indokolta a három blokk egymástól eltérő díszítése.

Az I. blokk díszítése további két csoportra osztható. Az első csoport díszítése fehér alapon halvány rózsaszín csikokból és hurkokból áll. (7. kép) A motívum irányát egyelőre nem sikerült megállapítani. A második csoport darabjain egy 7,5 centiméter széles vörös sáv mellett

7. kép: Fehér alapon halvány rózsaszín csikokból és hurkokból álló díszítés

Fig. 7: Decoration composed of pale pink stripes and loops on a white basis

It turned out during the cleaning of the first items that paint had been applied over a large part of the surface using a tempera technique. Great care needed to be exercised with the cleaning so as not to wash off the colors. Further cleaning and conservation of the wall painting will be the task of conservators.

During the reassembling of the individual fragments and fragment groups, the three blocks differentiated at the site were handled as separate units. This was justified by the different ornaments on the three blocks.

halvány zölddel és sárgával festett virág sziluettje látható. (8. kép) A minta párhuzamát egy aventicumí falfestményen találhatjuk meg, ahol a kehelykratér a lábazatot díszíti. (FUCHS 2000, 58, fig. 3)

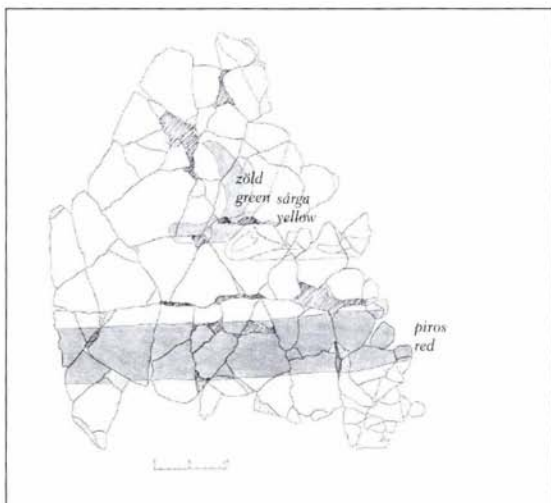
A II. blokk töredékcsoportjaiból még nem sikerült nagyobb felületet összeállítani.

A III. blokk díszítése vörös sáv mellett zöld inda motívum egy 40 centiméter széles sávban. Ennek a sávnak egy részét már az 1994-ben feltárt töredékekből sikerült kirakni, ezt a közönségnek is bemutatták 2001-ben, a „Szobák, szenté-

The ornaments in block I can be divided into two groups. The ornament in group one consisted of light pink stripes and loops against a white background (Fig. 7). We could not as yet determine the orientation of the motif. On the items on the second group, the outlines of a flower can be seen, painted in light green and yellow, beside a 7.5 cm wide red band (Fig. 8).

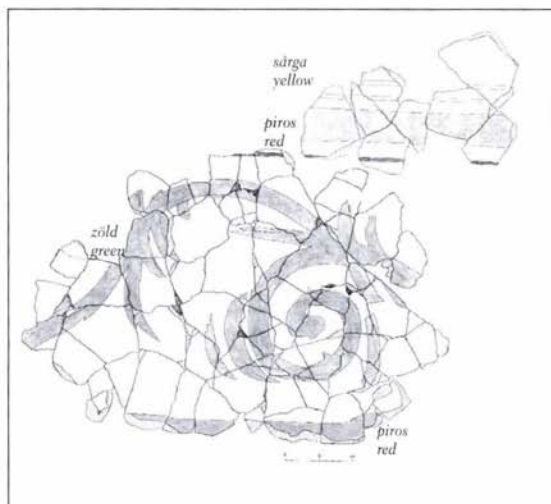
We have not yet succeeded in reconstructing a larger surface from the fragment groups of block II.

The ornament in block III was a green tendril motif beside a red band in a 40 cm wide zone. Part of this band was already reconstructed from fragments in 1994, and it was exhibited to the public in 2001 in the exhibition “Rooms, Shrines and Palaces. Selection from the Wall Painting and Stucco Collections of the Aquinum Museum”. It could not as yet be connected to the large surface reconstructed from the fragment unearthed

8. kép: Halvány zölddel és sárgával festett virág vagy kehely sziluettje

Fig. 8: The silhouette of a flower or a goblet painted in pale green and yellow

9. kép: Zöld indamotívumos lábázat(?)
 Fig. 9: Pedestal with a green tendril motif(?)

lyek, paloták. Válogatás az Aquincumi Múzeum falfestmény és stukkó gyűjteményéből” című kiállításon. A most feltárt és összeállított nagy felülettel egyelőre nem sikerült pontosan összekapcsolni, de a két felület díszítése kiegészíti egymást. A zöld inda másik oldalán két vékony fekete csík közt szintén egy 4,5–5 centiméter széles vörös sáv, illetve egy vékony sárga csík látható. Így elméleti rekonstrukció már készíthető a festett fal egy részéről. (9. kép) Ez a rész talán a fal lábazati része lehetett, mivel a vörös sáv alatt a vakolat függőleges síkja megváltozik, kifelé hajlik, mintha rásimították

this year, although the ornaments of the two surfaces complement each other. Another 4.5–5 cm wide red band and a narrow yellow line can be seen between two narrow black lines on the other side of the green tendril. Thus, a theoretical reconstruction can be made from part of the painted wall (Fig. 9). This may have been part of the footing of the wall

since the vertical plane of the plaster changes under the red band, bending outwards as if it had been smoothed over the floor. Nevertheless, it cannot be excluded that the tendril motive ran vertically or ornamented a lunette. The height of the entire ornament of the footing (?) is 44 cm between the two red bands, which is equal to about one and a half Roman feet. The tendril motif is one of the most common decorative elements in Roman wall painting. In Pannonia, it is encountered on the domed ceiling and in the lunettes of the Early Christian burial chambers in Pécs in a much more ornate form.

volna a padlóra. Ennek ellenére nem zárható ki azonban, hogy az indamotívum függőleges irányban állt, vagy egy lunettát díszített. A teljes lábazati (?) díszítés magassága a két vörös sáv közt 44 centiméter, ami körülbelül másfél római lábnek felel meg. Az indamotívum a római falfestészet egyik leggyakrabban használt díszítőeleme Pompeitől a provinciális falfestészetig. Pannoniában a pécsi ókeresztény sírkamrák boltozatos mennyezetén, illetve lunettáiban találkozhatunk vele, jóval díszesebb kivitelben.

A III. blokk egyes darbjain barnával és zölddel festett növényi motívum látható. A további feldolgozás során remélhetőleg ezek a töredékek is összefüggő felületté állnak majd össze. Egyelőre a festett falfelület teljes díszítésének rekonstruálására még nem vállalkozhatunk.

Az 1994-ben feltárt töredékek közt volt egy néhány darabból álló csoport, amelyet akkor lábazati díszítésként határoztak meg. (ZSIDI 2000, 136, 147, 8. kép) A töredékek ívelt felülete és kazettás mintája alapján azonban valószínűbbnek tűnik, hogy mennyezetet díszített. Ehhez hasonlóan díszített darabok idén nem kerültek elő, így feltehetően nem kapcsolódnak

A plant ornament painted in brown and green can be seen on a few items in block III. We hope that these fragments can be joined to form a coherent surface after analysis of the material. For the time being, it is not possible to undertake the job of reconstructing the entire ornament of the painted wall surface.

There was a group of a few items among the fragments unearthed in 1994 that was determined at that time as being part of the ornament from the wall footing. The curved surface and the ornaments distributed in cells suggest, however, that it decorated a ceiling. No similar items were found this year, so they probably cannot be directly linked to the vertical wall, the ornament of which we unearthed. These fragments may have decorated a neighboring room or they may have been transported here at the time when the courtyard was filled up.

The age of the wall paintings was based on the accompanying finds. A coin issued by Gordianus III was found among or under the wall paintings in 1994 while and Rheinzabern *Samian wares* were collected in 2002. These finds imply that the paintings orna-

közvetlenül ahhoz az oldalfalhoz, amelynek díszítését feltártuk. Ezekről a töredékekről elképzelhető, hogy egy szomszédos helyiséget díszítettek, vagy az udvar feltöltése során hordták oda.

A falfestmények korát a kísérő leletanyag alapján állapíthatjuk meg. A falfestmények közül, illetve alól 1994-ben egy III. Gordianus érem, 2002-ben pedig rheinzaberni *terra sigillaták* kerültek elő. Ennek alapján a falfestmények valószínűleg az épület késői periódusában díszítették a falakat és a 3. század közepe táján dőltek le.

Magyar Myrtil

mented the walls during a late phase of the building, and they collapsed sometime around the middle of the AD 3rd century.

Myrtil Magyar